

УДК 82(042.5)

В. У. Русак

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

**ФИГУРЫ РАЗМЯШЧЭННЯ І ПЕРАСТАНОЎКІ
ЯК СРОДКІ РЕАЛІЗАЦЫІ ЭМАТЫЎНАСЦІ МАСТАЦКАГА МАЎЛЕННЯ**

У артыкуле аналізуюцца сінтаксічныя сродкі рэалізацыі эматыўнасці мастацкага маўлення. У якасці аб'екта даследавання былі абраныя пражэічныя творы сучаснага беларускага пісьменніка Янкі Сіпакова – аўтара, характэрнай рысай ідыястылю якога з'яўляецца эмацыянальнасць, суб'ектывізацыя апавядання, імкненне да сумяшчэння ў межах выказвання эпічна-аб'ектыўнага з лірычна-суб'ектыўным.

Прадметам аналізу сталі сінтаксічныя прыёмы, якія ў навуковай літаратуры называюцца фігурамі размяшчэння і перастаноўкі, а іменна парцэляцыя, сегментацыя, парантэза. Раскрываецца сутнасць пералічаных прыёмаў, на шматлікіх прыкладах праілюстравана іх здольнасць выконваць у мастацкім кантэксце эмацыянальна-выдзяляльную функцыю, г. зн. служыць сродкам эмацыянальнай разрадкі аўтара.

Звяртаецца ўвага на тое, што парцэляцыя, сегментацыя, парантэза генетычна звязаныя са з'явамі гутарковага сінтаксісу. Іх выкарыстанне ў гутарковым маўленні, як правіла, з'яўляецца паказчыкам спантаннасці, непадрыхтаванасці выказвання. У мастацкім жа тэксце стылістычны профіль дадзеных канструкцый іншы. Дыяпазон эфектаў ад іх выкарыстання дастаткова шырокі. У прыватнасці, у маналогіх аўтара-апавядальніка яны ствараюць ілюзію ўсхваляванага маўлення, насычанага суб'ектыўна-мадальнай танальнасцю, выступаюць сродкам выражэння адкрытага асобнага пачатку, перадаюць настрой пісьменніка, з'яўляюцца спосабам яго псіхалагічнага самараскрыцця.

Ключавыя словы: эматыўнасць, фігуры размяшчэння і перастаноўкі, парцэляцыя, сегментацыя, парантэза, экспрэсіўны сінтаксіс, эмацыянальна-выдзяляльная функцыя адзінак мовы і маўлення.

V. U. Rusak

Belarusian State Technological University

**FIGURES OF PLACEMENT AND TRANSPOSITION
AS A MEANS OF REALIZATION OF EMOTIVE ARTISTIC SPEECH**

The article analyzes the syntactic means of realization of emotive artistic speech. As object of research were selected prose works of modern Belarusian writer Yanka Sipakou. The characteristic feature of his style is emotional, subjectivization of the narrative, the desire to combine in the borders sayings epic-lyrically with objective-subjective.

The subject of the analysis is syntactic techniques in the scientific literature called figures of placement and permutations, namely, parcelation, segmentation, paranteza. The article reveals the essence of the above techniques, in numerous examples to illustrate their ability to perform in an artistic context, emotional excretory function, serve as a means of emotional release author.

Draws attention to the fact that parcelation, segmentation, paranteza genetically associated with the phenomena of spoken syntax. Using of this figures in spoken language is usually an indicator of spontaneity, unpreparedness statements. In artistic text the stylistic profile of the structures is different. The range of effects is quite wide. In particular, when used in the monologues of the author-narrator they create the illusion of a wavy speech, contribute to the emergence of a direct effect orally-speaking, rich subjective modal tonality, are means of expression open personality, convey the mood of the writer, are a kind way of psychological self-revelation.

Key words: emotive component, figures of placement and transposition, parcelation, segmentation, paranteza, expressive syntax, emotionally-excretory function of units of language and speech.

Уводзіны. Адным з актуальных напрамкаў сучаснай лінгвістычнай навуцы з'яўляецца даследаванне моўных і маўленчых механізмаў выражэння эмацыянальных фактаў псіхікі, бо, як вядома, рацыянальнаму ў маўленні спадарожнічае эмацыянальнае як неад'емны кампанент чалавечага інтэлекту. Эмоцыі і пачуцці з'яўля-

юцца аб'ектам даследавання, перш за ўсё, псіхалогіі і фізіялогіі. Значнасць для моваведа, як слушна заўважыў Ж. Вандрыес, «яны набываюць толькі тады, калі выражаны лінгвістычнымі сродкамі» [1, с. 136]. На ўзроўні мовы псіхалагічная катэгорыя эмацыянальнасці презентуецца лінгвістычнай катэгорыяй эматыўнасці.

Эматыўнасць, як адзначаецца ў лінгвістычнай літаратуры, «забяспечвае моўцу эмацыянальную разрадку праз моўна-маўленчыя сродкі» [2, с. 103].

Найбольш багаты і змястоўны матэрыял для аналізу эматыўнасці даследчыкі знаходзяць у творах прыгожага пісьменства, бо, як вядома, у камунікатыўнай пазіцыі мастака слова сумяшчаецца некалькі пачаткаў: імкненне паведаміць пра пэўныя падзеі і з’явы і жаданне рэалізаваць свае эмоцыі, перажыванні і ўздзейнічаць на адрасата. Увагу вучоных найперш прыцягвае эматыўнасць лексікі і фразеалогіі. Наша ж даследаванне скіравана на аналіз эматыўнага патэнцыялу сінтаксісу.

Для навуковага аналізу былі абраны прازیчныя творы Янкі Сіпакова. Многія апавяданні, аповесці і асабліва нарысы, эсэ, мініяцюры гэтага аўтара насычаны ўспамінамі і перажываннямі, а таму прасякнуты імпрэсіяй, эмацыянальным выкладам. Літаратуразнаўцамі заўважана, што Янка Сіпакоў «на ўсё глядзіць з уласнага пункту гледжання, з суб’ектыўных пазіцый, вядзе к таму, што лічыць неабходным сказаць <...> Яго проза настраёвая, глыбока эмацыянальная, пластычная ў нюансах і адценнях перадачы зрухаў душы і характару паводзін персанажаў» [3, с. 44]. Імкнучыся перадаць свае ўражанні і пачуцці, вобразна расказаць пра тое, што радуе і баліць, яскрава перадаць падзеі і свае адносіны да іх, Янка Сіпакоў абірае тую форму, у тым ліку і сінтаксічную, якая дазваляе яму максімальна раскрыцца і самавыявіцца.

Асноўная частка. Да найбольш тыповых сінтаксічных сродкаў, здольных падкрэсліваць эмацыянальны характар маўлення, у творах Сіпакова адносяцца **стылістычныя фігуры размяшчэння і перастаноўкі** – канструкцыі, заснаваныя на незвычайнай расстаноўцы слоў і словазлучэнняў, а таксама на парушэнні граматычнага парадку і сінтаксічнай цэласнасці выказвання. Гэтыя мастацкія сродкі надаюць фразе своеасаблівую інтанацыю дзякуючы пазіцыйнаму акцэнтаванню найбольш важных элементаў. Як адзначаў даследчык В. І. Каралькоў, «разрознення часткі фразы набываюць павышаную значнасць, увага чытача ў такім выпадку арыентуецца не столькі на тое, як звязаны састаўныя элементы выказвання, колькі на тое, што яны ўяўляюць» [4, с. 950].

Фігуры размяшчэння і перастаноўкі генетычна звязаны з сінтаксічнымі сродкамі гутарковага маўлення. У гутарковым стылі так званыя «няглядкія» фразы – паказчык спантаннасці, непадрыхтаванасці маўлення. Аднак ужытыя ў пісьмовым мастацкім аўтарскім маналогі, фігуры размяшчэння і перастаноўкі набываюць прынцыпова іншае стылістычнае гучанне. У прыватнасці, яны здольны выяўляць эмацыянальна-эстэтычныя інтэнцыі пісьменніка.

Дзейным сродкам выражэння адкрытага аўтарскага «я» ў творах Янкі Сіпакова выступае **парцэляцыя** – раздзяленне сказа на інтанацыйна адасобленыя адрэзкі, адзеленыя адзін ад аднаго кропкай. Такая «разарванасць» выказвання дазваляе пісьменніку:

– **падкрэсліваць «узбуджанасць» паведамлення:** *Вось яна [яблыня – В. Р.], кісла-салодкая. Ёй падавай усё! І адразу! І цалкам! Не задумваючыся. І саладка, і кісла, і сакавіта! Усё напакат – да астатку! («Сады»); І ўсё ж падай, сям’я, на маю зняможаную зямлю! І прарастай! І спялі такую патрэбную нам зараз надзею («Одзіум»);*

– **ствараць лірычную танальнасць:** *А над сцішанымі зубрэвічамі будзе трымцець цішыня цёплай вясновай ночы – з поўняю, з пахамі маладой травы і лісця. З пахам нядаўняга снегу, які яшчэ не паспеў выветрыцца. З новымі пахамі, якія здалёку напамінаюць нам пра лета («Акно, расчыненае ў зіму»);*

– **перадаваць іронію:** *І ўхажор, каб здзівіць яе, насыпаў усю дарогу соллю і сустракаў Кацярыну на снях. Летам і на снях! І ў шыкоўным сабаліным футры! («Дажджом»); Нашы суседзі: на ўсходзе – Расія, на поўдні – Украіна, на поўначы – Літва і Латвія, на захадзе – Польшча. А там і Францыя непадалёку – ад Мінска да Парыжа ўсяго нейкія два сантыметры. На карце свету. З маштабам 1:130 000 000 («Дзе мы знаходзімся ў свеце»).*

Фрагментарнасць, рэалізаваная праз выкарыстанне парцэляцыі, стварае ілюзію ўсхваляванага, узрушанага маўлення. Гэта асабліва выразна праяўляецца, калі ў межах невялікага выказвання ўжываецца некалькі парцэляваных канструкцый: *Важна тое, што Марыля Вераішчака <...> нарадзілася таксама на Наваградчыне, на зямлі, якая ўспала сакамі паэзію Міцкевіча. І яго каханне таксама. Каханне ўспыхнула адразу. Першае і апошняе каханне паэта. Шчаслівыя хвіліны і гады пакут. Каханне, якое прынесла за сабой смутак і журбу. І адзіноту на ўсё жыццё. Хоць у яго былі жанчыны і была свая сям’я. Потым («Адам і Марыля»).* Парцэляты ў прыведзеным прыкладзе вызначаюцца выразнай эмацыянальна-вылучальнай функцыяй, якая дапамагае актуалізаваць настрой аўтара. Ствараецца ўражанне, што ўвага пісьменніка накіравана непасрэдна на рэцыпіента-ўспрымальніка і аўтару хочацца, каб яго перажыванні і адчування перадаліся чытачу.

Эмацыянальна-суб’ектыўныя пачуцці і настрой пісьменніка, апавядальніка нярэдка перадаюцца ўжываннем так званай «ступеньчатай» парцэляцыі, калі да базавай канструкцыі далучаецца некалькі парцэлятаў: *Цяпер калі і пяюць песні, то толькі ў клубках. Але гэта ўжо называецца –*

самадзейнасць. **Выступленне. Работа. Песня напаказ, дзеля другіх** («Па зялёную маланку»); **Праз нейкага паўметра, за сцяною – ужо людзі, людзі, людзі. Усюды – і справа, і злева, і зверху, і знізу. І заўсёды – штодзень, кожную хвіліну. З усім набыткам цывілізацыі: радыёпрыёмнікамі, тэлевізарамі, пыласосамі, пральнымі машынамі, магнітафонамі** («Жыві як хочацца»). У першым прыкладзе актуалізуецца горыч аўтара ад таго, што паступова імклівы рытм сучаснасці выцесніў з жыцця песню, якая раней была натуральнай праявай працы і адпачынку, гора і радасці. У другім урыўку парцэляцыя падкрэслівае знерваванасць апавядальніка ад неспакойнага і паспешлівага гарадскога жыцця.

Экспрэсіўную выразнасць «ступеньчатай» парцэляцыі ўзмацняе паралелізм сінтаксічнай структуры парцэлятаў, які да таго ж садзейнічае фарміраванню рытму мастацкага радка: **Хто ж па-сапраўднаму адказаў за Чарнобыль? За раскулачванне? За салавецкія ці калымскія лагеры? За перспектыўныя вёскі? За перакідку рэк? За Салігорск, Наваполацк, Магілёў?** («Узятак з маўчання»); **Спачатку яшчэ спрабуеш расцляняць яе [чужую мову – В. Р.] на словы, але неўзабаве ўжо забываешся на гэты і слухаеш, як музыку. Як шум ветру ў галлі саксаула. Як шорах пяску пад нагамі вярблюда. Як шоргат сонечных промняў па грэбні бархана** («Аазісы»). Пры такой ампліфікацыі парцэлятаў павялічваецца іх камунікатывы і эмацыянальна-выяўленчая значнасць. Імпульсіўнасць выкладу акцэнтуюе нюансны нязмушанага, «жывога» маўлення і падкрэслівае індывідуальнасць стылю пісьменніка.

Знешняе падабенства з парцэляцыяй маюць **сегментаваныя канструкцыі**, прадстаўленыя ў творах Янкі Сіпакова так званым назоўным тэмы. Гэтыя канструкцыі будуюцца з дзвюх частак: першая частка – гэта сегмент, адарваны ад асноўнага выказвання, у ім паведамляецца тэма сказа, другая частка – асноўная, у ёй абавязкова ёсць займеннікавы карэлят тэмы: **Свая, родная мова. Гэта мова маіх маці і бацькі, якую я разумею ад першага пачутага мною слова, гэта мова маіх бабулі і дзядулі, якіх я ведаю, гэта мова маіх прадзедаў і прапрадзедаў, якіх я не ведаю, але заўсёды адчуваю за сабою** («Наталенне смагі»); **Музыка крокаў. З ёю я клаўся спаць і ўставаў. Пад яе чытаў і пісаў замалёўкі ў газеты** («Ціхая Акіянія»).

У гутарковым маўленні канструкцыі з назоўным тэмы фарміруюцца дзякуючы таму, што пры лінейнай арганізацыі выказвання найбольш важная, інфармацыйна значная частка звычайна выносіцца ў пачатак фразы. У кніжным маўленні сегментаваныя канструкцыі часцей за ўсё выкарыстоўваюцца для сэнсавага і лагічнага выдзялення.

Дзякуючы так званаму двайному абазначэнню тэмы, сегментацыя дазваляе засяроджваць увагу рэцыпіента на тэме паведамлення, бо, як слушна заўважаў А. М. Пяшкоўскі, у такіх выказваннях думка падаецца па частках: «напачатку выстаўляецца напаказ ізаляваны прадмет, і слухачам вядома толькі тое, што пра гэты прадмет зараз будзе нешта сказана і што пакуль за гэтым прадметам трэба назіраць; у наступны момант выказваецца сама думка» [5, с. 405].

Звернемся да некаторых прыкладаў: **Агрэсіўнасць. Выходзіць, яна можа існаваць не толькі сама па сабе, а яшчэ як адна з магчымасцей атрымаць радасць, мець насалоду, быць ішчаслівым, як адна з праяў геданізму** («Узятак з маўчання»); **Аазіс. Якім толькі маё развярджанае ўяўленне не малявала яго – казачным, нечаканым, міражным, але ніколі, ніводнага разу вось такім – будзённым і звычайным** («Аазісы»). У прыведзеных прыкладах выдзеленыя пры дапамозе сегментацыі адрэзкі маўлення інтанацыйна адасобленыя ад наступных частак. Яны набываюць пэўную структурную самастойнасць і разам з гэтым вылучаюць тыя аб'екты паведамлення, якія ўяўляюцца пісьменніку найбольш значымі. Праз сегментацыю аўтар актывізуе асацыяцыйны чытача, яго алюзіі ці ўспаміны, апелюе да наглядна-вобразнага ўспрыняцця. Пры трансфармацыі прыведзеных выказванняў у стылістычна нейтральныя, цэласныя канструкцыі іх аб'ектыўнае значэнне застаецца нязменным, аднак экспрэсіўнасць, якую надаюць канструкцыям сегменты, губляецца. Параўн.: **Выходзіць, агрэсіўнасць можа існаваць не толькі сама па сабе...; Якім толькі маё развярджанае ўяўленне не малявала аазіс...**

Дзякуючы своеасаблівай структуры, сегментаваныя канструкцыі даюць пісьменніку магчымасць у лаканічнай форме адначасова паведаміць нешта пра пэўны прадмет, з'яву і выявіць уласную пазіцыю ў адносінах да яго, бо, як вядома, выдзяленне ўжо само па сабе ёсць ацэнка: **Сляды на пяску. Якія гэта дзівосныя ўзоры! І як прыемна іх разглядаць, чытаць!** («У сабакі на хвасце»); **Балбатуны. Як красуюцца яны ўсюды: і за трыбунамі, і ў застоллях, і проста там, дзе сабралася больш двух чалавек** («Наталенне смагі»). Шляхам вынясення ў прэпазіцыю словазлучэння **сляды на пяску** і назоўніка **балбатуны** Янка Сіпакоў не толькі вылучае тэму выказванняў, але і падкрэслівае ўласную ацэнку: захапленне ў першым прыкладзе, абурэнне – у другім.

Узрушанасць, неабыхавыя адносіны аўтара да сказанага больш яскрава праяўляюцца ў тым выпадку, калі сегментаваная канструкцыя аддзяляецца ад асноўнага выказвання клічнікам. У такім выпадку пісьменнік падкрэслівае эмацыянальны характар паведамлення, дае аўтарскую ацэнку інфармацыі, а сінтаксічны сродак

(сегментована канструкцыя) становіцца спосабам псіхалагічнага самараскрыцця апавядальніка: **О гэтыя злавесныя словы!** Яны, здаецца, гналіся за ім з нараджэння да смерці і нахабна паўставалі перад кожнай ягою мараю («Хата»); **Чарвяк!** Дык вось хто кіруе ўсімі войнамі ў сузор'ях! («Вялікі і мудры»).

Значным патэнцыялам у выражэнні эмацыянальнага стану асобы ў мове твораў Сіпакова валодае **парантэза** – «увядзенне ў структуру сказа пэўнай устаўкі, якая граматычна не звязана з яго членамі, але, выконваючы сэнсавую, экспрэсіўную функцыю, уносіць у асноўны сказ дадатковыя паведамленні, удакладненні, тлумачэнні» [6, с. 48]. У аснове парантэзы ляжаць уласцівыя гутарковай мове пераходы ад аднаго паведамлення да іншага, прыпамінанні, заўвагі, што ўзнікаюць па асацыяцыі.

Парантэтычныя ўстаўкі сінтаксічна адпавядаюць устаўным канструкцыям рознай структуры:

– **устаўным словам:** *Што такое Каракумы, разумееш вось тут, у аазісе, успомніўшы раптам, што такія аазісы займаюць у Туркменіі ўсяго толькі адзін – адзін!* – працэнт плошчы («Аазісы»); Яны [Кацярына і Рыгор – В. Р.] яшчэ толькі чалаваліся, яны яшчэ толькі мілаваліся, а ён [Тарас Шаўчэнка – В. Р.] ужо – **навырос!** – быў рабом («Хата»);

– **устаўным словазлучэннем:** *Барханнае поле ўразіла вышыняў барханаў – сапраўдныя горы!* – чысцінёю жоўтага колеру, плаўнасцю ценяў і ліній («Аазісы»); За вокнамі, нягледзячы на познюю раніцу, усё яшчэ цёмна – такі густы (**суцэльна сцяна!**) снегапад («Даверлівая зямля»);

– **устаўным сказам:** *Вунь жа ты недзе чытаў, як птушкі звільі гняздо ці не ў камбайне, і людзі, хоць ужо быў час жаць – зерне асыпалася!* – не чапалі «Ніву» пакуль не вывеліся птушаняты («Птушкі»); *Вярталіся з лесу – заўсёды неслі на сабе цяжкую вязанку дроў (дзе там таго каня дапросііся!), палолі ячмень ці лён – неслі з поля мяшок травы* («Акно, расчыненае ў зіму»).

Паводле сінтаксічнай сувязі з асноўнай часткай сказа парантэтычныя ўстаўкі бываюць двух тыпаў: альтэрнатыўнага і канструктыўнага.

Устаўкі альтэрнатыўнага (ці неканструктыўнага) тыпу – гэта патэнцыяльна магчымыя члены сказа, устаўныя толькі функцыянальна, бо граматычна яны могуць быць уключаны ў асноўную сінтаксічную канструкцыю. Парантэтычныя канструкцыі гэтага тыпу Янка Сіпакоў выкарыстоўвае для таго, каб на фоне агульнага выказвання вылучыць тое, што выклікае эмацыянальнае ўзрушэнне. Параўнаем: 1) *Ці то ёй [Аўгінні – В. Р.] шкада Маўчуна, які адзінока пайшоў на гарушку, ці то сваёй хаты, якая сіратліва стаяла – адна!* – ва ўсіх Вясельых Скакухах <...> («Бывайце, Вясельых Скакухі»)

і *Ці то ёй шкада Маўчуна, які адзінока пайшоў на гарушку, ці то сваёй хаты, якая сіратліва стаяла адна ва ўсіх Вясельых Скакухах <...>*; 2) *Калі ты не католік, не маеш права – у сваім княстве!* – займаць дзяржаўныя пасады («Зубрэвіцкая сага») і *Калі ты не католік, не маеш права ў сваім княстве займаць дзяржаўныя пасады.* Відавочна, што ў трансфармаваных сказах парантэтычныя ўстаўкі ператвараюцца ў члены сказа за кошт лагічнага націску і адпаведнай інтанацыі. Графічнае выдзяленне вылучае ўстаўкі са структуры асноўнага выказвання, спыняе на іх увагу. Так, у першым выпадку ўстаўное слова **адна** актуалізуе эмацыянальнае адценне кантэксту, перадае перажыванні чалавека, на вачах якога памірае родная вёска. У прыкладзе з «Зубрэвіцкай сагі» прачытваецца абурэнне аўтара несправядлівым законам, які не дазваляў чалавеку адчуваць сябе паўнапраўным грамадзянінам сваёй краіны.

Парушаючы плаўнасць тэксту, яго лінейныя сінтаксічныя сувязі, гэтыя структурныя адзінкі развіваюць інфармацыйны план асноўнага паведамлення, а таксама сігналізуюць пра наяўнасць пэўных канатацый, выражаюць аўтарскія адносіны да прымет, уласціваасцей прадметаў: *Ён [Міша – В. Р.] прыехаў – чужы!* – у іхні абжыты свет, дзе усё ў іх такое сваё, такое знаёмае («Госць пад час сенакосу»); *Вочы Вера-соўскага нечакана спатыкнуліся аб вялікі запылены рамонак – столькі ног прайшло ля яго, столькі колаў прарытала, а ён стаіць – жывы!* – ля самай дарогі («Пыл пад нагамі»); *да дзеянняў: Пакуль цягнік ішоў ціха, я нават непрабаваў пераскочыць – і пераскочыў!* – з вагона на вагон («Вецер на даху вагона»); *да акалічнасцей: Перада мною, бы навязаны мячык, скакала над небакраем поўня. А за мною (зусім побач!) чуўся крык: «Лаві іх, лаві!»* («Крыло цішыні»).

Даведная функцыя ў такіх канструкцыях спалучаецца з эмацыянальна-экспрэсіўнай: устаўкі не проста дапаўняюць выказванне, але і становяцца сродкам выражэння суб'ектыўнай мадальнасці тэксту.

Вылучанія ўстаўныя канструкцыі з эмацыянальна-экспрэсіўнай функцыяй даюць падставы не пагадзіцца з даследчыцай Г. М. Малажай, якая адзначыла, што гэтыя сінтаксічныя адзінкі «не выражаюць суб'ектыўных (мадальных, эмацыянальных, экспрэсіўных) адносін» [7, с. 577]. Праведзены намі аналіз паказвае, што ў мастацкім кантэксце ўстаўкі (асабліва клічныя) могуць перадаваць эмацыянальную ацэнку, рэакцыі аўтара і яго герояў на тое, пра што гаворыцца.

Парантэтычныя ўстаўкі **канструктыўнага тыпу** ўяўляюць сабой словы, словазлучэнні, якія граматычна не могуць быць уключаны ў базавае выказванне. Як паказала даследаванне,

у творах Янкі Сіпакова такія канструкцыі таксама могуць рэалізоўваць эматыўнасць маўлення. Так, яны могуць быць сродкамі, якія дазваляюць пісьменніку ў межах аднаго сказа выступаць адначасова і як суб'ект маўлення, і як назіральнік-аналітык. Гэта відаць, калі ўстаўкі выступаюць як ацэнкі-характарыстыкі да аднаго з кампанентаў асноўнага паведамлення, а значыць, змяшчаюць ўдакладненні суб'ектыўнага характару: *Тут жа, нібы на імправізаваным канцэрце мастацкай самадзейнасці, я праслухаў на беларускай мове (цудоўныя пераклады!) «Інтэрнацыянал» і «Марсельезу» («Па зялёную маланку»); Позна ўжо, а мы з інструктарам спартыўным (прыгожая такая дзяўчына!) толькі ўдаіх на катку катаемся («Па зялёную маланку»).*

У такіх устаўках аўтар нярэдка дзеліцца з чытачом сваёй рэакцыяй на змест выказанага: *Для паездкі ў Ермакоўскае, куды, каб заявіць свой пратэст эканамізму, сабраліся 17 ссыльных (цэлы невялікі з'езд!), прычына знайшлася якраз добрая – дзень нараджэння дачкі Лепашынскага («Там, дзе Сібір»); Паабал дарогі акрамя сосен стаяў высокі і тоўсты алейнік – сапраўдныя аляхавыя гай! – а ў прагалах, на палянах, шумела высокая карычневая і зусім пераспелая трава («Усе мы з хат»).* Ва ўсіх прыведзеных прыкладах устаўкія словазлучэнні ўдакладняюць і характарызуюць пэўны кампанент асноўнага сказа, у іх – аўтарская ацэнка, асабістае ўспрыняцце прадметаў і з'яў, якія сталі аб'ектамі паведамлення.

Выразную экспрэсіўную функцыю ў творах мастака слова набываюць парантэтычныя канструкцыі абодвух тыпаў, у якіх паўтараецца адзін з кампанентаў асноўнага паведамлення: *Хоць самі адчуваем (абавязкова адчуваем!), што гэтае пытанне куды больш складанае, чым нам здаецца...* («Акно, расчыненае ў зіму»); *Раскладаеш на акне – шырокі падаконнік доўга быў для мяне пісьмовым сталом – новыя кнігі, новыя сшыткі (усё новае!) і садзішся на лаўку («Акно, расчыненае ў зіму»); Звычайна жанчыны мераюць чужое ічасце тым, чаго якраз не маюць самі: у Валі не было дзяцей і таму вось такая, ужо амаль дарослая Святланіна дачка здавалася ёй недасяжным ічасцем, якога ў яе ніколі – менавіта ніколі – не будзе («Саната»).*

Парантэтычнымі канструкцыямі з паўторам кампанентаў базавага сказа пісьменнік звычайна карыстаецца для ўдакладнення сказанага, лагічнага выдзялення і актуалізацыі сэнсу найбольш важнага слова. Ва ўстаўках, якія ўносяць «папраўку» да раней сказанага, нярэдка паўтараюць кампаненту супрацьпастаўлены іншы, на думку аўтара, сэнсава больш дакладны: *За форткаю, па мокрым шкле, нібы прыклееная да шыбы, паўзла – дзе там паўзла: плыла! – божая кароўка, якая ўсё яшчэ, нягледзячы на халады, жыла ў яго [Алега – В. Р.] («Жыві як хочацца»); Калі б не тыя вучоныя – не, не вучоныя: злачыніцы! – не абазвалі б самыя прыгожыя і жыццяздольныя вёскі неперспектыўнымі («Сады»).* Такія ўстаўкі рэпрэзентуюць аўтарскі пошук слова, якое б найлепш перадало падзею ці ахарактарызавала з'яву, прадмет.

На першы погляд можа падацца, што парантэтычныя ўстаўкі з паўторам кампанента асноўнага паведамлення празмерныя з пункту гледжання выражэння асноўнай прадметна-лагічнай інфармацыі. Аднак такая празмернасць апраўданая, бо звязана з выражэннем дадатковай інфармацыі («звышінфармацыі» [8, с. 109]) экспрэсіўнага характару. Такія ўстаўкі-праўкі акцэнтуюць увагу чытача і перадаюць эмоцыі – радасць, захапленне, абурэнне, здзіўленне і інш.

Заклучэнне. Шматлікія прыклады ў прааналізаваных творах ілюструюць своеасаблівы канструктыўны прынцып сінтаксічна-семантычнай будовы тэксту, які ў тэарэтычнай літаратуры акрэсліваецца як прынцып семантычнай сігналізацыі. Дыяпазон стылістычных эфектаў, якія могуць выклікаць парцэляцыя, сегментацыя, парантэза ў мастацкім маўленні, вельмі шырокі. Здольнасць названых фігур факусіраваць увагу чытача на дэталі, элементах, асобных этапах паведамлення дазваляе ў мастацкім творы выкарыстоўваць іх і з арыентацыяй на эмацыянальна-эстэтычнае ўзнаўленне рэчаіснасці. Прааналізаваныя канструкцыі, паходжанне якіх звязана са з'явамі размоўнага сінтаксісу, інтэмізуюць апавядальную плынь, ствараюць эфект нязмушанага вусна-гутарковага маўлення, насычанага суб'ектыўна-мадальнай танальнасцю.

Літаратура

1. Вандриес Ж. Язык (лингвистическое введение в историю) / пер. с фр. М.: Едиториал УРСС, 2004. 410 с.
2. Доўгаль А. В. Эмацыянальнасць і эматыўнасць: падставы размежавання // Восточнославянские языки в европейском языковом контексте: сб. науч. ст. / Могилев. гос. ун-т имени А. А. Кулешова; под ред. Е. Е. Иванова. Могилев, 2007. С. 101–103.
3. Навумовіч У. А. Інтэлектуальная проза сучасных беларускіх пісьменнікаў (па творчасці Я. Сіпакова, В. Іпатавай, В. Гілевіча і інш.) // Мова. Літаратура. Культура (да 55-годдзя адкрыцця каф. беларус. мовы і літ. БДУ): матэрыялы Міжнар. навук. канф.: у 2 ч. Мінск: БДУ, 1999. Ч. 2. С. 41–44.

4. Корольков В. И. Фигуры стилистические // Краткая литературная энциклопедия: в 9 т. / гл. ред. А. А. Сурков. М.: Советская энциклопедия, 1962–1978. Т. 7. С. 947–951.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. М.: Учпедгиз, 1956. 511 с.
6. Шандроха Н. Э. Экспрэсіўны сінтаксіс: вучэб.-метад. дапам. Гродна: ГДУ, 2002. 61 с.
7. Малажай Г. М. Устаўныя канструкцыі // Беларуская мова: энцыклапедыя / рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1994. С. 576–577.
8. Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: опыт системного исследования. Томск: Изд-во Том. ун-та, 1981. 255 с.

References

1. Joseph Vendryes. *Le Langage: Introduction linguistique à l'Histoire*. Paris, La renaissance du livre, 1921. 439 p. (Russ. ed.: Vandries Zh. *Yazyk (lingvisticheskoe vvedeniye v istoriyu)*. Moscow, Editorial URSS Publ., 2004. 410 p).
2. Dowgal' A. V. Emotion and amating: foundations of differentiation. *Vostochnoslavjanskiye yazyki v yevropeyskom yazykovom kontekste* [East Slavic languages in the European language context]. Minsk, 2007, pp. 101–103 (in Belarusian).
3. Navumovich U. A. [Intellectual prose of the modern Belarusian writers (the works of Ya. Sipakov, V. Ipatava, V. Gilevich, etc.)]. *Mova. Litaratura. Kul'tura (da 55-goddzya adkryccya kaf. belarus. movy i lit. BDU)* [Language. Literature. Culture (to the 55th anniversary of the opening of the Department of the Belarusian language and literature BSU)]. Minsk, 1999, part 2, pp. 41–44 (In Belarusian).
4. Korol'kov V. I. Stylistic figures. *Kratkaya literaturnaya entsiklopediya* [Concise literary encyclopedia]. Moscow, Sovetskaya entsiklopediya Publ., 1962–1978, vol. 7, pp. 947–951 (In Russian).
5. Peshkovskiy A. M. *Russkiy sintaksis v nauchnom osveshchenii* [Russian syntax in a scientific description]. Moscow, Uchpedgiz Publ., 1956. 511 p.
6. Shandrokha N. E. *Ekspressivny sintaksis* [Expressive syntax]. Grodno, GDU Publ., 2002. 61 p.
7. Malazhay G. M. Inserted constructions. *Belaruskaya mova: entsyklapedyya* [Belarusian language: Encyclopedia]. Minsk, Belaruskaya entsyklapedyya, 1994, pp. 576–577 (In Belarusian).
8. Skovorodnikov A. P. *Ekspressivnyye sintaksicheskie konstruksii sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: opyt sistemnogo issledovaniya* [Expressive syntax modern Russian literary language: the experience of system research]. Tomsk, Izd-vo Tom. un-ta Publ., 1981. 255 p.

Інфармацыя пра аўтара

Русак Вольга Уладзіміраўна – кандыдат філалагічных навук, старшы выкладчык кафедры беларускай філалогіі. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Свядлова, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: Rusak@belstu.by

Information about the author

Rusak Volga Uladzimirawna – PhD (Philology), Senior Lecturer, the Department of Belarusian Philology. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlova str., 220006, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: Rusak@belstu.by

Паступіў 28.03.2016